

Véghelyi Balázs

A dalszövegek közlésének filológiai problémái

A dalszövegekben, értelmezzük akár irodalmi határterületként vagy önálló lírai műfajként, híven tükröződik egy-egy korszak társadalmi viszonyrendszere, a mindenkori fiatalok életérzése és az általános közízlés – nemcsak a mélyebb üzenetű, szociológiai relevanciával bíró, de a könnyedebb, felszínes, úgymond „egynyári” slágerek esetében is. Érdemes tehát foglalkozni velük – társadalom- és történettudományi, irodalomesztétikai és zenei megközelítésből egyaránt.

A kutatás és az elemzés során filológiai kérdések is előkerülnek. Az alább felvázolt problémákkal *Zene nélkül* című, 2017-ben megjelent könyvem írásakor szembesültem. A könyv alapvetően ismeretterjesztő szándékkal született, de törekedtem a filológiai pontosságra és következetességre is – szándékom azonban rendre kérdőjelekbe ütközött.

A kérdések jellemzően a dalszöveg-idézetek közlésekor vetődtek fel, a szövegek jelentős részénél ugyanis nélkülöznünk kell a nyomtatott forrásokat, a nyilvánosan közölt textusok pedig egyértelmű eligazítás helyett gyakran csak bizonytalanságunkat növelik. A hagyományos filológia elvei és módszerei a problémás esetek többségénél nem alkalmazhatóak. Ezért, illetve az ismeretterjesztő műfaj korlátozó jellege miatt nem egyszer döntenem kellett a kínálózó lehetőségek közül, a következetesség érdekében pedig saját használatú szabályokat is fel kellett állítanom. Alább részletezett megoldási javaslataim, ha vitathatóak is, de vitaindítónak talán alkalmasak lehetnek.

Ha dalszöveget idéznénk, mindenekelőtt tisztáznunk kell, mit fogadunk el hiteles forrásként. Semmiképpen sem hagyatkozhatunk a szerzőktől független internetes oldalakra, ahová általában a – többnyire anonim – feltöltők elképzelése szerint kerülnek fel a szövegek, vagyis nem ritkán pontatlanul és nagyon gyakran rossz és/vagy következtelen helyesírással. Hasonló okokból nem hivatkozhatunk a szerző(k)től független nyomtatott leiratokra sem.

Külön tanulmány tárgya lehet, hogy miként kezeljük az előadás során – tévedésből, pillanatnyi hangulatból vagy az aktualizálás szándékával – születő, felvétellel dokumentálható szövegváltozatokat. Egy-egy dal alakulás- és hatástörténete szempontjából fontosak lehetnek az ismert „koncertváltozatok”, de tekinthetünk rájuk úgy is, mint a versmondás esetlegességeire, amennyiben kizárólag a rögzített változatot tekintjük mérvadónak – függetlenül attól, hogy a színész vagy maga a költő eltér-e ettől az előadásban. A dalszövegekkel általában, egy adott stílussal vagy akár egyetlen szerzővel foglalkozó monografikus munkában teret követelhetnek a szerzteágazó változatok, a vázolt nehézségek miatt azonban ez a tanulmány csak az írásban publikált dalszöveg-változatokkal foglalkozik.

A népdalszövegeket a hagyományos gyakorlat szerint tartalmi egységek alapján – leggyakrabban négysoros – strófákba tördelve, a sorokat rendszerint nagy kezdőbetűvel indítva és rímek alapján elkülönítve, a nyelvjárási sajátosságokat és az akadémiai helyesírást összeegyeztetve közlik a gyűjtők. A népdalok esetében ugyanakkor – lévén közösségi alkotások és az orális kultúra részei – a közzétettéknél viszonylagos szabadságuk van a publikálásnál. Az ismert szerzőktől származó dalszövegekről ez már nem mondható el.

A legegyszerűbb dolgunk akkor van, ha az adott szöveg szerzői kötetben hozzáférhető, és a nyomtatott változat pontosan megegyezik azzal, amit az eredeti hangfelvételen hallhatunk. Ugyancsak hiteles forrásként lehet elfogadni a hangzó anyagokhoz mellékelt dalszöveg-füzeteket is, amennyiben nincs eltérés a leírt és a hallott szöveg között.

Internetes forrásként kizárólag a szerző hivatalos oldalára hivatkozhatunk – vállalva a kockázatot, hogy a tartalom egyik napról a másikra megváltozhat. Körültekintőbben kell idéznünk a szövegírásban nem résztvevő zeneszerző vagy az előadó(k) honlapjáról – az itt közzétett szövegek ugyanis nem feltétlenül tükrözik a szerzői szándékot.

Amennyiben ellentmondást fedezünk fel a szerző életében (vagy akarata szerint) megjelent nyomtatott közlés és az internetes publikáció között, elsődlegesen a nyomtatott verziót kell figyelembe vennünk – feltéve, hogy a különbség csupán formai, és nem áll ellentétben azzal, amit a lemezen hallunk. Ha a lemez melléklet és a szerzői kötet szövegváltozata között fedezünk fel hasonló ellentmondást, inkább a kötetben közölt változatot idézzük. Így tettem a Quimby zenekar legismertebb, *Most múlik pontosan* című slágerével is, de nem lett volna hiba az sem, ha a kísérfüzet szövegváltozatát választom. A dal a 2005-ös *Kilégzés* című albumon szerepelt először, egy évvel később pedig a szerző, Kiss Tibor *Ventilátor blues* című, egy évvel később kiadott kötetében is. A zenekar hivatalos honlapján a lemez kísérfüzetében közölt verziót olvashatjuk.

A *Kilégzés*-verzió írásképe a következő:

*most múlik pontosan
engedem hadd menjen
szaladjon kifelé belőlem gondoltam egyetlen
nem vagy itt jó helyen
nem vagy való nekem
villámlik mennydörög
ez tényleg szerelem*

*látom hogy elsuhan felettem egy madár
tátongó szívében szögesdrót csőrében szalmaszál
magamat ringatom
míg ő landol egy almafán
az Isten kertjében
almabort inhalál*

*vágtatnék tovább veled az éjben
az álmok foltos indián lován
egy tártos szív remeg a konyhakésben
talpam alatt sár és ingovány*

*azóta szüntelen
őt látom mindenhol
meredten nézek a távolba
otthonom kőpokol
szilánkos mennyország
folyékony torz tükör
szentjánosbogarak
fényében tündököl*

*egy indián lidérc kísért itt bennem
szemhéjain rozsdás szemfedő
a tükrökön túl fenn a fellegekben
furulyáját elejti egy angyalszárnyú kígyóbűvölő*

furulyáját elejti egy angyalszárnyú kígyóbűvölő.

A Ventilátor blues-variánst csupán a központosítás és a sortörés különbözteti meg az előbbitől:

*Most múlik pontosan,
engedem, hadd menjen:
szaladjon kifelé belőlem,
gondoltam, egyetlen,
nem vagy itt jó helyen,
nem vagy való nekem.
Villámlik, mennydörög
– ez tényleg szerelem.*

*Látom, hogy elsuhan
felettem egy madár,
tátongó szívében szögesdrót,
csőrében szalmaszál.
Magamat ringatom,
míg ő landol egy almafán
az Isten kertjében,
almabort inhalál.*

*Vágtatnék tovább veled az éjben
az álmok foltos indián lován.
Egy táltosszív remeg a konyhakésben,
talpam alatt sár és ingovány.*

*Azóta szüntelen
őt látom mindenhol.
Meredten nézek a távolba,
otthonom kőpokol,
szilánkos mennyország,
folyékony torz tükör –
szentjánosbogarak
fényében tündököl.*

*Egy indián lidérc kísért itt bennem,
szemhéjain rozsdás szemfedő;
a tükrökön túl, fenn a fellegekben*

A változatok tehát csak formájukban különböznek, de a formai különbségeknek ebben az esetben szemantikai szerepük is van. Kiss Tibor dalszövegének metaforái a kábítószeres emberi tudatra gyakorolt hatását tükrözik. Ezt az írásjelek nélküli verzió „ömlesztettsége” is erősíteni tudja, a kötetben közölt változat erénye ezzel szemben a pontosság, az értelmezési keret szűkítése. A vesszők közé zárt *egyetlen* világossá teszi, hogy megszólításról van szó, *az Isten kertjében* utáni vessző pedig feloldja a kettős értelmezés lehetőségét, amelyet a kísérfüzetben szereplő változat és a dallamív is lehetővé tesz, hiszen tehetnénk írásjelet (vesszőt vagy pontosvesszőt) a *míg ő landol egy almafán* sor után is, ami jelentős hangsúlyeltolódást eredményezne, a jelentést is módosítva.

Komoly dilemma elé állítanak a hangfelvétel és a leirat közötti ellentmondások is. Ha nem kritikai igényű kiadást készítünk vagy nem összehasonlító elemzést

írunk, kénytelenek vagyunk választani közöttük, esetleg valamiképpen összefésülni az olvasott és a halott szövegváltozatokat. Ilyen esetekben – megítélésem szerint – az eredeti hangfelvételt kell elsődleges forrásnak tekintenünk, figyelembe véve az írott változat strófaszerkezeti és központozási sajátosságait. A hangfelvétel kitüntetett szerepe abból ered, hogy a dalszöveg a dallammal együtt válik teljes műalkotássá, annak hangulatához és dallamívéhez igazodik, illetve a befogadás elsődleges csatornája is az emberi fül. Jauss egyik kulcsfogalmával szólva, úgy is mondhatnánk, a dalszövegek *elváráshorizontja* eleve feltételezi a zenét. Ez pedig felülírja az ultima manus filológiai elvét és „a szó elszáll, az írás megmarad” ókori bölcsességét is.

A kínálkozó példák sokaságából emeljük ki Adamis Anna dalszövegeit. Az Omega és az LGT szövegírója 1979-ben publikálta *Versek és képek* című, Gross Arnold illusztrálta kötetét. Az itt közzétett szövegek közül több is jelentős mértékben különbözik attól a változattól, amelyet – Presser Gábor zenéjével – a lemezfelvételeken, elsőként az 1974-ben megjelent *Bummm!* című albumon hallhatunk.

A *Versek és képek* így közli az önálló életre kelt dalszöveget:

*Miénk itt a tér,
mert mi nőttünk itt fel,
a ház is a miénk, mi viseljük el,
kevés itt a fény, az árnyék a több,
szobánkban a pók szakadt hálót köt.*

*A mély udvarokban csak ecetfa nő,
a lépcsőn kopott a kő s a cipő,
miénk itt a tér, mi nőttünk itt fel,
ismerős a fütty, egymásnak felel.*

*Csavarogtunk már annyi délután,
ápolat kert alatt elfakult a nyár,
mikor este lett, indultunk haza,
visszafogadott, várt a tér zaja.*

A *Miénk itt a tér* hangzó változata több helyen is eltér ettől. Az együttes későbbi válogatáslemezein, és az elérhető koncertfelvételeken is így éneklik a zenekar tagjai. Az összehasonlítás egyszerűségének érdekében az Adamis Anna-féle sortörést megtartva közlöm a szöveget:

*Miénk itt a tér,
mert mi nőttünk itt fel,
a ház is a miénk, mert mi viseljük el,
nekünk kevés fény jut, árnyékból van több,
sötét szobánkban a pók rossz hálót köt.*

*A mély udvarokban csak ecetfa nő,
a lépcsőn, melyen járunk, elkopott a kő,
miénk itt a tér, mert mi nőttünk itt fel,
ismerős a fütty, és egymásnak felel.*

*Csavarogtunk mi már sokszor délután,
ápoltt kerteken, hol elfeküdt a nyár,
és ha este lett, és indultunk haza,
visszafogadott minket ott a tér dala.*

Első ránézésre is számottevő a szövegbeli eltérés. Kérdés: melyiket tekinthetjük elsődlegesnek? Amennyiben az LGT *Miénk itt a tér* című számát idézzük, a szerző strófabeosztását és a központosítást figyelembe véve, a dal prozódiajához közelebb álló hangzó változatot célszerű idéznünk. Ha viszont Adamis Anna munkásságát tárgyaló tanulmányt írunk, el kell különítenünk a szöveg két külön funkcióját: dalszöveggént az LGT előadása szerinti, zenétől független lírai alkotásként pedig a kötetben megjelent változat a fontosabb, de – egymással összehasonlítva – mindkettőre célszerű hivatkoznunk.

Dalszöveg-közléskor is felmerülhet az a probléma, amellyel a versek kiadói gyakran szembesülnek: a szerző életében és jóváhagyásával nyomtatásban megjelent, de egymásnak ellentmondó szövegváltozatok kérdésköre.

Ha például Bródy János dalszöveg-gyűjteményeit összevetjük, szembetűnő eltéréseket fedezhetünk fel, főleg a sortörésekben és a központosításban, de nem egyszer a szavak szintjén is. Bródy gyakran idézett, közismert műve, a *Ha én rózsá volnék* is többféle változatban jelent meg. Leiratként először 1983-ban, a *Jelbeszéd* című kötetben látott napvilágot, az alábbi formában:

*Ha én rózsá volnék
nem csak egyszer nyílnék
Minden évben négyszer
virágba borulnék
Nyílnék a gyerekeknek
nyílnék én a lánynak*

*Az igaz szerelemnek
és az elmúlásnak*

*Ha én kapu volnék
mindig nyitva állnék
Akárhonnan jönne
bárkit beengednék
Nem kérdezném tőle
hát téged ki küldött
Akkor lennék boldog
ha mindenki eljött*

*Ha én ablak volnék
akkora nagy lennék
Hogy az egész világ
láthatóvá váljék
Megértő szemekkel
átnéznének rajtam
Akkor lennék boldog
ha mindent megmutattam*

*Ha én utca volnék
mindig tiszta volnék
Minden áldott este
fényben megfürödnék
És ha engem egyszer
lánckerék taposna
Alattam a föld is
sírva beomolna*

*Ha én zászló volnék
soha nem lobognék
mindenféle szélnek
haragosa volnék
akkor lennék boldog
ha kifeszítenének
S nem lennék játéka
mindenféle szélnek*

A szöveg legközelebb 1987-ben helyet kapott a szerző háromkötetes dalszöveg-válogatásának harmadik füzetében. Mindkét szövegváltozat nyolcsoros szakaszokból áll, és mellőzi a központosítást. A páratlan sorok rendszerint nagyjából kezdődnek, függetlenül a mondathatártól, csupán a korábbi változat utolsó egységében borul fel a „rendszer”: a „mindenféle” ott kis m-mel, négy évvel később már naggyal kezdődik. A szavak szintjén két különbséget látunk: a negyedik szakasz második sorának végén a *volnék*-ből *lennék* lett, az utolsó egység második sorában pedig *soha nem*-ből *soha sem*.

Bródy János későbbi dalszöveg-gyűjteményeiben is helyet kapott a *Ha én rózsza volnék*: 2010-ben *Ne várd a májust*, 2017-ben *52 év dalszövegei* című kötetében. Az újabb változatokat egymással és a fent idézett régebbi közlésekkel összevetve, nem találunk két egyforma szövegváltozatot.

2010-ben már négysoros strófákból állt a szöveg:

*Ha én rózsza volnék, nem csak egyszer nyílnék
Minden évben négyszer virágba borulnék
Nyílnék a gyerekeknek, nyílnék én a lánynak
Az igaz szerelemnek és az elmúlásnak*

*Ha én kapu volnék, mindig nyitva állnék
Akárhonnan jönne, bárkit beengednék
Nem kérdezném tőle, hát téged ki küldött
Akkor lennék boldog, ha mindenki eljött*

*Ha én ablak volnék, akkora nagy lennék
Hogy az egész világ láthatóvá váljék
Megértő szemekkel átnéznének rajtam
Akkor lennék boldog, ha mindent megmutattam*

*Ha én utca volnék, mindig tiszta lennék
Minden áldott este fényben megfürödnék
És ha egyszer rajtam lánckerék taposna
Alattam a föld is sírva beomolna*

*Ha én zászló volnék, soha sem lobognék
Mindenféle szélnek haragosa volnék
Akkor lennék boldog, ha kifeszítenének
S nem lennék játéka mindenféle szélnek*

A hét évvel későbbi közlésben is megmaradt a négysoros strófaszerkezet:

*Ha én rózsza volnék, nem csak egyszer nyílnék,
minden évben négyszer virágba borulnék.
Nyílnék a fiúnak, nyílnék én a lánynak,
az igaz szerelemnek és az elmúlásnak.*

*Ha én kapu volnék, mindig nyitva állnék,
akárhonnan jönne, bárkit beengednék.
Nem kérdezném tőle, hát téged ki küldött.
Akkor lennék boldog, ha mindenki eljött.*

*Ha én ablak volnék, akkora nagy lennék,
hogy az egész világ láthatóvá váljék.
Megértő szemekkel átnéznének rajtam.
Akkor lennék boldog, ha mindent megmutattam.*

*Ha én utca volnék, mindig tiszta lennék,
minden áldott este fényben megfürödnék.
És ha engem egyszer lánckerék taposna,
alattam a föld is sírva beomolna.*

*Ha én zászló volnék, sohasem lobognék,
mindenféle szélnek haragosa volnék.
Akkor lennék boldog, ha kifeszítenének,
s nem lennék játéka mindenféle szélnek.*

A 2017-es változat különbözik a legnagyobb mértékben a többitől. A legfontosabb eltérés, hogy először jelennek meg a sorvégi írásjelek, illetve – ugyancsak első ízben – a nyitó szakasz harmadik sorában *fiúnak* szerepel *gyereknek* helyett. Utóbbi tény azért is fontos, mert a legelső hangfelvételen, Koncz Zsuzsa 1973-ban megjelent *Jelbeszéd* című lemezén is a *fiúknak* szót hallhatjuk. Ez a felvétel szó szerinti megegyezik a 2017-es közléssel, tehát az eredeti hangfelvétel primátusa alapján a 2017-es közlést tekinthetjük elsődlegesnek. Ez – megítélésem szerint – felülírja az ultima manus elvét is, a 2021-es kiadású *Saját hangon* című válogatásban közölt verzió ugyanis teljesen megegyezik a 2010-es változattal.

Érintenünk kell még a megzenésített versek kérdéskörét, ezen belül is azt a jelenséget, amikor a megzenésítők nem a dallamot igazítják a szöveghez, hanem fordítva: a szöveget a dallamhoz. Ez történt József Attila *Bolyongok* című korai

művével is, amely Bródy János zenéjével és Koncz Zsuzsa előadásában vált széles körben ismertté. A költemény harmadik versszaka – József Attila szándéka szerint – így hangzik:

*Merre nincs csillagfény – arra fogok menni,
Ott fognak igazán engemet szeretni,
Igazán szeretni.*

A második sor a dalban így módosul: *Ott fognak engem igazán szeretni*. Rög-tön adódik a kérdés: amennyiben a dalra hivatkozunk, melyik változatot idézzük? Egyfelől, az apró módosítás ellenére, Bródy Jánost nem tekinthetjük „társ-szövegírónak”, tehát ha József Attila-megzenésítésként idézzük a művet, az eredeti szöveg lenne az elsődleges. A dal ugyanakkor önálló entitás, amely keletkezésekor új értelmezési keretet is adott a szövegnek – különösen azáltal, hogy a szocialista Magyarországon a hatalom képviselői (ahogy a közönség is) rendszerellenes utalásként értelmezték a fenti sorokat – függetlenül a rég halott költő személyétől és szándékától. Mérlegelendő tehát, hogy mikor melyik változatot emeljük ki elsődleges idézetként, de akárhogy döntünk, ilyen esetekben hivatkozni kell a jelzett különbségre.

A fent leírtakon túl újabb és újabb problémákkal szembesülhetünk, ha dalszöveget idézünk. Előfordulhat, hogy konfliktusba kerül bennünk a lelkiismeretes szövegközlő és a gondos szerkesztő. Ha a hiteles szövegközlésben tartalmi funkció nélküli helyesírási hibával vagy zavaró következetlenséggel találkozunk, erős a kísértés, hogy a szükségesnek ítélt korrekciót elvégezzük. Következetlenség alatt érthetünk egyetlen, „véletlennek” tűnő sorvégi vesszőt olyan szövegben, amely egyébként mellőzi az írásjelek használatát. Vagy – ellenkező esetben – a szükséges vessző hiányát, amennyiben a szerző láthatólag precíz írásjelhasználatra törekedett. Javíthatunk-e ilyenkor? Megítélésem szerint, hacsak nem kritikai kiadást készítünk elő, egy-egy apró javítást, amely következetesebbé teszi a szöveget és nem ellentétes a szerzői szándékkal, nyugodtan elvégezhetünk. (Lehetőség szerint, természetesen, a szerző jóváhagyásával.) A Tankcsapda zenekar legismertebb számában például kijavíthatjuk a 'televízió' szó rövidítését, ha az együttes hivatalos honlapján ezt látjuk: „A gyújtózsínór végén / A túlvilági T.V.-n majd / Rólad szólnak a hírek...” A Bikini honlapját böngészve is korrigálhatunk, ha a zenekar leghíresebb számában minden sorvégi írásjel a helyén van, egyet kivéve: „Fejem a lábam közt, ülök a nyakamon / Homokkal teli a szám...” A példák sora hosszan folytatható.

Végére maradt a legnehezebb kérdés, amelyre nem lehet kategorikusan válaszolni. Hogyan idézzünk akkor, ha semmilyen hiteles(nek tűnő) írásbeli forrásra

nem támaszkodhatunk? Ilyenkor csak a hallásunkra hagyatkozhatunk. Vannak viszonylag könnyen leírható szövegek, ezeket tartalmi egységek szerinti strófákba, rímek és ritmus szerint sorokba tördelve, a helyesírás szabályai szerint célszerű közölnünk, ugyanakkor parttalanul áradó, szójátékokat és belső rímeket halmozó rapszámok vagy formabontó, rímtelen szövegek sortörése megoldások sokaságát kínálja fel a szövegközlőnek, aki ilyenkor csak az ízlésére és műfajismeretére támaszkodhat.

A fentiek összegzéséként elmondhatjuk: teljesen egységes, minden eshetőségre kiterjedő szabályrendszer nem lehet kialakítani, mégis törekedni kell a filológiailag megalapozott, logikus és következetes dalszöveg-idézésre. Ehhez mindenekelőtt az alapvető irányelvek megvitatására és kidolgozására van szükség. A felvetett problémákkal és javaslatokkal ennek fontosságára próbáltam felhívni a figyelmet.

